

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته: تاریخ ایران اسلامی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه: تاریخ

عنوان پایان نامه:

بررسی قیام‌های اجتماعی عهد ایلخانان

(مطالعه موردی: محمود تارابی، سید شرف‌الدین ابراهیم شیرازی، یعقوب

باغبانی)

استاد راهنما: جناب آقای دکتر سید ابوالفضل رضوی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر هوشنگ خسروبیگی

پژوهشگر: فریده گلمرادی

زمستان ۱۳۸۹

تقدیم به:

همه عبرت آموزان از تاریخ

چکیده:

حمله‌ی ویرانگر اقوام صحراگرد مغول به بخش وسیعی از جهان متمدن، یکی از فجایع عظیم تاریخ جهانی به شمار می‌رود و تخریب و نابسامانی ناشی از این حادثه به قدری زیاد بوده که پس از ایجاد حکومت ایلخانی قیام‌هایی توسط مردم به وقوع پیوست، که از جمله‌ی مهمترین قیام‌ها در مقابل حکومت‌های ستمگر و بیگانه بوده‌اند؛ مانند قیام محمود تارابی، یعقوب باغبانی و سید شرف‌الدین شیرازی که موضوع پژوهش حاضر هستند، که دارای ویژگی‌هایی مشترک‌اند و بهبودگرایی که به معنای یافتن جهانی آرمانی و دور از ظلم و ستم است در آنها متصور می‌باشد؛ اما از آنجاییکه این قیام‌ها برگرفته از عقاید و روش قیام‌های اجتماعی دوره‌های پیش از خود بوده‌اند، ابتدا به شرح این قیام‌ها به عنوان پیشینه‌ای بر قیام‌های اجتماعی عهد ایلخانان به اختصار پرداخته شده است و تاثیر اوضاع داخلی ایران در این دوره بر وقوع این قیام‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. در این قیام‌ها همانند قیام‌های اجتماعی در دوره‌های پیش مردم به دنبال ناجیانی بودند تا شاید بتوانند آنها را از این مهلکه نجات دهند؛ این عقیده باعث گرد آوردن آنها به دور رهبرانی چون تارابی، شیرازی و باغبانی شد، زیرا به واسطه‌ی معجزاتی که به آنها نسبت داده بودند تقدس خاصی یافته و مردم به آنها پناهنده شدند و ناجیانی برای خود دانستند، اما این قیام‌ها نیز مانند کلیه‌ی قیام‌های دیگر که بدون سازماندهی آغاز شده بودند، نتوانستند انتظارات کنشگران خود را برآورده سازند و محکوم به شکست شدند.

کلید واژه: ایلخانان مغول، قیام‌های ایرانی، جنبش‌های دینی، بهبودگرایی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان	چکیده
۱	مقدمه.....	
۱	فصل اول - کلیات پژوهش.....	
۴	۱-۱- بیان مسئله.....	
۴	۱-۲- سوالات تحقیق.....	
۴	۱-۳- فرضیه های تحقیق.....	
۵	۱-۴- پیشینه تحقیق.....	
۵	۱-۵- اهداف تحقیق.....	
۵	۱-۶- روش تحقیق.....	
۶	۱-۹- مفاهیم واصطلاحات.....	
۷	۱-۷- معرفی و نقد منابع.....	
۱۰	فصل دوم- پیشینه قیام های بهبودگرایانه در تاریخ ایران.....	
۱۱	۲-۱- پیشینه تاریخی اندیشه بهبودگرایی.....	
۱۲	۲-۲- بستر سیاسی و اجتماعی قیام های بهبودگرایی.....	
۱۳	۲-۲-۱- جنبش مزدکیان در عصر ساسانی.....	
۱۵	۲-۲-۲- قیام های دوره ی عباسیان.....	
۱۶	۲-۲-۳- جنبش های دینی ایرانی در خراسان و ماورالنهر.....	

فصل سوم - اوضاع داخلی ایران در دوره‌ی مغول ۲۲

۳-۱- اوضاع سیاسی ۲۳

۳-۲- اوضاع اقتصادی ۲۹

۳-۴- اوضاع مذهبی ۳۶

فصل چهارم - قیام‌های ایرانیان در عهد ایلخانان ۴۴

۴-۱- قیام محمود تارابی ۴۸

۴-۱-۱- نگاهی به پیشینه تاریخی سرزمین ماوراءالنهر ۴۸

۴-۱-۲- آغاز قیام ۵۲

۴-۱-۳- ویژگی‌های قیام تارابی ۶۱

۴-۲- قیام قاضی سید شرف‌الدین ابراهیم ۶۲

۴-۲-۱- سادات در عهد مغول ۶۲

۴-۲-۲- اوضاع سیاسی فارس ۶۶

۴-۲-۳- اوضاع اقتصادی فارس ۶۸

۴-۲-۴- اوضاع اجتماعی فارس ۷۰

۴-۲-۵- چگونگی خروج سید شرف‌الدین ابراهیم شیرازی ۷۲

۴-۳- قیام پیر یعقوب باغبانی ۷۷

۴-۳-۱- نگاهی به پیشینه تاریخی جنبش‌ها در آذربایجان ۷۷

۴-۳-۲- خروج پیر یعقوب باغبانی ۷۹

فصل پنجم - ویژگی قیام‌های عهد ایلخانان ۸۵

- ۵-۱-گونه‌شناسی قیام‌ها.....۸۶
- ۵-۲-ساخت سیاسی و اجتماعی عصر ایلخانان و ارتباط آن با قیام‌ها ۸۷
- ۵-۳-بن مایه‌های دینی قیام‌ها.....۹۰
- ۵-۴-کنشگران قیام‌ها.....۹۵
- ۵-۵-رهبری در قیام‌ها.....۹۸
- نتیجه‌گیری.....۱۰۱
- منابع و مأخذ..... ۱۰۶

مقدمه

یکی از بن‌مایه‌های تأثیرگذار بر پیدایش انواع جنبش‌ها و قیام‌ها بجز بیگانه‌ستیزی یا ظلم‌ستیزی، مسائل اجتماعی و شرایط جغرافیایی و البته ایده‌های دینی است. از این قرار که مردم و رهبران بسیاری از قیام‌ها دارای تفکرات دینی و عقیدتی بوده‌اند و آموزه‌های آن‌ها گاه در شکل‌گیری و چگونگی این تحركات نقشی محوری داشته‌است؛ از جمله این که این کنشگران از ظهور یک منجی خبر می‌دادند که در اوضاع سخت آن زمان شرایط ظهورش آماده بوده‌است.

به‌طور کلی بهبودگرایی یکی از اندیشه‌هایی است که نقش مهمی را در تاریخ بشریت قبل از عصر مدرن بازی کرده و یکی از ابزارهای مهم ایدئولوژیک برای تغییرات فرهنگی و اجتماعی بوده‌است؛ این تفکر، نوید تغییراتی به سمت بهبودی در جهان منحط و زوال‌یافته می‌دهد. از آنجاییکه یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر ایجاد یک قیام اوضاع و شرایط داخلی حکومت می‌باشد در بررسی علل ظهور یک جنبش در وهله‌ی اول ساخت اجتماعی سیاسی جامعه مورد عنایت خواهد بود. در وهله‌ی بعد، عوامل روبنایی مثل کنشگران قیام‌ها، رهبران و ایدئولوژی‌ها باید تعیین گردد. در این پژوهش به منظور یافتن پیشینه‌ای بر این قیام‌ها سعی شده که ابتدا قیام‌هایی که از زمان مزدک تا عهد ایلخانان با رویکردی مشابه صورت گرفته‌اند بررسی شوند، سپس به اصل موضوع پرداخته شود. چرا که فرض بر این است قیام‌هایی که در این دوره از تاریخ ایران رخ داده‌است، تا حدودی از شیوه و روش‌های قیام‌های پیشین خود الهام گرفته‌اند.

بنابراین، هدف این پایان‌نامه که در پنج فصل تنظیم شده‌است، بررسی قیام‌های عهد ایلخانی و عوامل تأثیرگذار بر ایجاد این قیام‌ها می‌باشد تا گامی هرچند کوتاه در روشن

شدن اهداف رهبران این قیام ها و تشابه با قیام های پیشین برداشته شود. در فصل اول، مقدمه و ادبیات تحقیق گنجانده شده است. فصل دوم، با عنوان پیشینه قیام های بهبودگرایانه در تاریخ ایران سعی دارد با زیرمجموعه هایی چون؛ پیشینه تاریخی بهبودیت گرایی، قیام مزدکیان و جنبش های ایرانی در مقابل عباسیان، خرمدینان و زنداقه نگاهی اجمالی به هریک از این جنبش ها داشته باشد. فصل سوم، با عنوان اوضاع داخلی ایران در دوره مغول، به تأثیر اوضاع داخلی بر بروز این قیام ها پرداخته شده است. در فصل چهارم، که هدف اصلی از نگارش این تحقیق می باشد شرح این قیام ها (محمود تارابی، سیدشرف الدین ابراهیم شیرازی و پیریعقوب باغبانی) آمده است. فصل پنجم، به ویژگیهای بهبودگرایانه ی این قیام ها با زیرمجموعه ی؛ گونه شناسی این جنبش ها، رهبری آنها و ویژگیهای اعتقادی در این قیام ها پرداخته شده است. در اینجا بر خود لازم می دانم که از همه استادان ارجمندی که راهنمای بنده بوده اند و چراغ علم و دانش را برای ایران و ایرانیان روشن نگه داشته اند قدردانی کنم. از استاد راهنمای ارجمندم جناب آقای دکتر سید ابوالفضل رضوی که با راهنمایی مشفقانه خود اینجانب را آگاهی دادند و همچنین استاد مشاور بزرگوارم جناب آقای دکتر هوشنگ خسروبیگی که در طول دوره تحصیلم در این دوره زحمات بی شائبه اینجانب را متحمل شده کمال تشکر و قدردانی را دارم. همچنین از کتابداران گرامی کتابخانه های دانشگاه تهران، کتابخانه مجلس ملی و پژوهشگاه علوم انسانی که مرا در انجام این تحقیق یاری دادند با صمیمیت و خالصانه سپاسگزارم.

بهمن ۱۳۸۹

فریده گلمرادی

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- بیان مسئله

تهاجم مغول به قلمرو اسلامی و تخریب گسترده و کشتار فراوان همراه با آن، موجب یأس و ناامیدی گشت و نوعی انفعال را در عرصه فرهنگی و اجتماعی بلاد شرقی اسلامی در پی آورد. پس از روی کار آمدن ایلخانان اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی ایران چنان پریشان شد که مردمی را که از ظلم و ستم عاملان آنها به ستوه آمده بودند همواره به دنبال ناجیانی بودند که بتوانند آنها را از این مخمصه برهانند. نامسلمانی مغول‌ها و شدت عمل ایشان مسلمانان را به سمت این اندیشه سوق داد که خویشان را مغضوب خداوند پنداشته و با رویکرد تقدیر گرایانه به هستی و جامعه عصر خویش بنگرند، چنین نگرشی و مهمتر از آن نابسامانی شدیدی که پس از حمله مغول در این بخش از قلمرو اسلامی حاکم شده بود، در تقویت اندیشه های بهبودگرایانه نیز مؤثر بود.

۱-۲- سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

- اوضاع اجتماعی و اقتصادی عصر ایلخانان در تحقق قیام های تارابی، شیرازی و باغبانی و هویت واقعی رهبران این قیام ها چه جایگاهی داشته است؟

سؤال فرعی:

- قیام های عصر ایلخانان تا چه اندازه از قیام های اعصار پیشین الگو گرفته اند؟

۱ - ۳ - فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اصلی:

- قیام‌های سیاسی- اجتماعی عصر ایلخانان ماهیت بهبودگرایانه داشته و رهبران این قیام‌ها افرادی کاریزماتیک بودند که از این نارضایتی‌ها در راستای تحقق ایده بهبود بهره گرفته‌اند.

فرضیه فرعی:

- این قیام‌ها ماهیت بیگانه‌ستیزی داشته‌اند و در نوع خود از قیام‌های اعصار قبل بهره گرفته‌اند.

۱ - ۴ - پیشینه‌ی تحقیق

از آنجاییکه این قیام‌ها بهبودیخواه می‌باشند و پژوهش مستقلی که با رویکرد بهبودگرایانه به مطالعه و تحقیق پیرامون جوانب مختلف قیام‌های عصر ایلخانی پرداخته باشد وجود ندارد و تنها سیر تاریخی قیام‌ها و شرح چگونگی آنها در قالب کتب و مقالاتی مطالعه شده است، مطالعه پیرامون این موضوع از جنبه بهبودیخواهی ضرورت خود را حفظ نموده است.

۱ - ۵ - اهداف تحقیق

۱- بررسی و تحلیل چگونگی مقاومت مردم ایران در برابر مغول و بهره‌گیری از رویکرد اعتقادی با محوریت بهبودگرایی.

۲- مطالعه اوضاع فرهنگی - اعتقادی ایران عصر حاکمیت مغول.

۳- تشریح وضعیت سیاسی - اقتصادی ایران در عصر هجوم و حاکمیت مغول.

۱ - ۶- روش تحقیق

مطابق معمول موضوعات تاریخی، روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش روش توصیفی- تحلیلی است. داده‌های تحقیق با استفاده از روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری و سپس اطلاعات حاصله تصفیه و طبقه‌بندی شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد؛ عمده اطلاعات از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و مطالعه ی و نقد منابع دست اول تاریخی جمع‌آوری شده است. ابزارهای گردآوری اطلاعات عمدتاً فیش‌های تحقیق می‌باشد؛ پس از گردآوری نقد، تصفیه و طبقه‌بندی اطلاعات، بر پایه روش تبیین تاریخی به تحلیل اطلاعات در راستای رد یا تأیید فرضیه تحقیق مبادرت شده است. برای نشان دادن تأثیرات ایدئولوژیکی بهبودگرایی، از آنجا که این موضوع یک بحث بین رشته‌ای است در این تحقیق سعی نیز سعی شده است که موضوع از زوایای مختلف و با کمک نظریه‌های محققان رشته‌های مختلف بررسی شود.

۱-۷- مفاهیم و اصطلاحات

موعودگرایی^۱

موعودگرایی، پیدایش مفهوم منجی به ایدئولوژی‌های پادشاهی خاور نزدیک و جهان باستان مدیترانه‌ای (مصر و بین‌النهرین) بازمی‌گردد که در آن پادشاه نقش نگهبان و

---

^۱ - messianism

منجی مردم را ایفا می کرد و جلوس هر پادشاه جدیدی این انتظار را در برداشت که با آمدن او ثروت و صلح و خوشبختی به ارمغان خواهد آمد.^۱

هزاره گرایی^۲

میلیناریسم مشتق از کلمه لاتین میله^۳ به معنی هزار است؛ هزاره گرایی اعتقادی کیهان شناختی و رازوارانه است که پایان جهان را قریب الوقوع می داند؛ به این ترتیب که پس از یک فاجعه عظیم، جهانی نو و سرشار از رفاه و امنیت و قدوسیت به پا خواهد شد؛ در برخی ادیان مانند زردشتی و مسیحیت این مفهوم نقشی اساسی دارد؛ البته در فرهنگ اسلامی هم ایده الفی وجود دارد، یعنی رأس هر هزار سال یک نفر ناجی پا به عرصه وجود می گذارد و این متفاوت با هزاره گرایی مسیحی است که به معنی سلطنت هزارساله مسیح قبل از رستاخیز می باشد.^۴

معادشناسی^۵

اسکاتولوژی، مشتق از واژه اسکاتا^۶ یونانی به معنی عاقبت و پایان است؛ عرصه ای از الهیات که به عواقب امور مانند مرگ، داوری نهایی، پایان جهان، مجازات و مانند آن می پردازد.

---

^۱- Helmer Ringren, **Messianism,an overview** Encyclopaedia of Religions. Elyade ۱۹۸۷,vol 10,p469.

^۲- millenarism

^۳- mille

^۴-Hillel Schwartz, **Millenarianism,an overview**, Encyclopaedia of Religions.Elyade ۱۹۸۷,vol 10, p521.

^۵- eschatology

^۶-eschata

۱-۸- معرفی و نقد منابع

تاریخ جهانگشای جوینی:

عطاملک علاءالدین جوینی یکی از سرشناسترین و معروفترین مورخان و نویسندگان عصر مغول می باشد؛ شاهکار تاریخی وی بنام «تاریخ جهانگشا» جایگاه بلندی در علم تاریخ به وی داده است. وی اثر خود را در سال ۶۵۸ هجری به رشته تحریر درآورده است؛ جلد اول کتاب، در مورد چنگیزخان و یاساهای او و چگونگی غلبه چنگیزخان بر ممالک غرب - دولت خوارزمشاهیان - و تاریخ حکومت اوگتای قاآن است. این قسمت جزو بهترین و مفصل ترین قسمت های کتاب است که قیام محمود تارابی در این بخش ذکر شده است.

جلد دوم کتاب، در مورد تاریخ خوارزمشاهیان و مخصوصاً دوره سلطان علاءالدین محمد خوارزمشاه است، که در این بخش اوضاع حکومت خوارزمشاهیان از هر نظر بررسی شده است. جلد سوم مربوط به وقایع عهد منگوقاآن و حوادث مربوط به هولاکوخان و تصرفات وی و نیز تاریخ اسماعیلیان می باشد، مورد استفاده قرار گرفته است و برای تحقیق در مورد تاریخ و حوادث مربوط به اسماعیلیان، این کتاب ارزش بسیار زیادی دارد. عطاملک خود و بسیاری از افراد خاندانش در دربار مغول ها خدمت می کردند، بنابراین خود از نزدیک شاهد بسیاری از وقایع و حوادث بوده اند و مطالبی که در کتاب جهانگشا آمده دقیق و معتبر می باشد. عطاملک هر نوع قیامی که در آن زمان اتفاق افتاده است را به اراذل و اوباش نسبت می دهد و علت آن است که وی خود از طبقه حاکمه بوده و از قیامهایی که رخ می داد دل خوشی نداشته است. در مورد تحقیقاتی که درباره قیام محمود تارابی نگارش شده است، این نکته برجسته می نماید که

اکثر نویسندگان از کتاب جهانگشای جوینی بسیار بهره گرفته اند و کتاب جوینی برای آنها حکم کتاب مادر را دارد. در واقع اگر کتاب جهانگشای جوینی نبود نگارش تاریخ مغول به این صورت که اکنون مشاهده می شود تقریباً غیر ممکن بود. این اثر گذشته از این که اهمیت تاریخی فراوان دارد از آثار زیبا و مشهور نثر فارسی نیز می باشد. روش این کتاب مصنوع ولی بر اثر استادی و مهارت کم نظیر نویسنده، از هرگونه سستی و فتور برکنار است.

جامع التواریخ:

جامع التواریخ اثر خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی است که مدت ها وزارت غازان ، اولجاتیو و ابوسعید را داشته است. خواجه با وجود اینکه در کشورداری غرق شده بود اما به تألیف و تصنیف کتاب علاقه ی فراوانی داشت و به تحریر و تحقیق علمی می پرداخت. وی آثار و تألیفات زیادی از خود به جای گذشته است.

این اثر جزو بزرگترین آثار در دوران مغول می باشد و یک تاریخ عمومی است، این اثر عظیم ترین شاهکار رشیدالدین می باشد که به فرمان غازان خان نگارش این اثر آغاز شد. قبل از آنکه انشا آن به انجام برسد غازان خان وفات یافت، اما رشیدالدین کار خود را ادامه داد و بالاخره در سال ۷۱۰ هـ ق آن را به اتمام رساند.

جامع التواریخ درباره حکومت مغول و تاریخ اقوام ترک و فتوحاتشان در شرق و غرب، تاریخ اقوام و طوایف اولیه تاتار و اجداد چنگیزخان، اصلاحات و یاساهای غازان و نیز در تاریخ انبیاء و خلفا و پادشاهان و... از زمان آدم تا زمان تألیف کتاب در سال ۷۰۳ هـ ق می باشد، مطالب ذی قیمتی دارد که در بخش قیام ها مورد استفاده قرار گرفته است •

اشجار و اثمار:

اشجار و اثمار تألیف ستاره شناس تاجیک قرن ۷هـ.ق، مسعود علی شاه درغانی بخاری است، که مطالبی کوتاهی درباره قیام تارابی آورده است؛ این مطالب کوتاه معاصر، تفاوتی با بیان جوینی ندارد و قیام را مربوط به رندان معرفی می کند. این اثر منتشر نشده اما نسخه خطی آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود می باشد.

تاریخ و صاف:

تاریخ و صاف اثر شرف‌الدین عبدالله بن فضل‌الله شیرازی ملقب به و صاف الحضرة است که در سال ۶۶۳ هـ.ق در شیراز متولد شد و تا اوایل قرن هشتم زندگی کرده است. کتاب تاریخ و صاف همان «تجزیه الاعصار و تجزیه الامصار» است که نویسنده تألیف آن را در سال ۶۶۹ هـ.ق آغاز و در سال ۷۱۲ هـ.ق به اتمام رسانده است. مطالب آن مشتمل بر وقایع تاریخ ایلخانان مغول به سبک تاریخ جهانگشای جوینی می باشد. کتاب تاریخ و صاف از حیث تصنع و تکلف دارای جنبه اغراق آمیز و از این باب مورد ایراد نقادان سخن است. اما از مهمترین منابع تاریخ مغول در دوره ایلخانان ایران به شمار می آید. این کتاب در باب قیام قاضی القضاة شرف‌الدین ابراهیم منبع دست اول محسوب می شود. نویسنده این قیام را شبیه به قیام محمود تارابی می‌داند.

تاریخ گزیده:

این کتاب اثر حمدالله مستوفی قزوینی است. آثار دیگر حمدالله مستوفی «ظفرنامه» در تاریخ مغول و «نزهة القلوب» در زمینه جغرافیا می‌باشد. کتاب تاریخ گزیده از ابتدای آفرینش عالم تا سال ۷۳۰ هـ.ق را مورد بررسی قرار داده است. نثر کتاب ساده، روان و حاوی اطلاعات و مطالب مهمی درباره‌ی مسائل اجتماعی و اقتصادی ایران در عهد مغول

دارد که در پژوهش حاضر در جای خود از مطالب این کتاب استفاده شده است.

تاریخ فخر بناکتی:

کتاب «روضه اولی الالباب فی تواریخ الاکابر والانساب» معروف به تاریخ فخر بناکتی می باشد. این اثر توسط فخر بناکتی، ابو سلیمان دواد بن محمد، نوشته شده است و دارای اطلاعات مفیدی در مورد بسیاری از اقوام و ملل خصوص عهد مغول می باشد و در خصوص چگونگی اوضاع اجتماعی عهد ایلخانان مطالب قابل توجهی دارد.

فصل دوم

پیشینه‌ی قیام‌های
بهبودگرایانه در تاریخ
ایران

۲-۱- پیشینه‌ی تاریخی اندیشه بهبودگرایی

محققان ابتدا به طرح این مسأله می پردازند که این ایده چگونه عرفی شده است، یعنی با چه شرایطی از تعالیم پیامبران یا نظریه پردازان به عوام پسندی درآمد؟ و چگونه از تقدیرگرایی به اراده گرایی رسیده است؟ اکثرا این مفهوم را از زوایای تمدن مسیحی-یهودی به چهار دوره هزاره ای تقسیم می کنند؛^۱ ولی این تقسیم بندی بیشتر برای تحلیل جنبش های هزاره ای مسیحی در دوران معاصر به کار می آید، چون حوزه پژوهش این نوشتار جنبش های قدیمی تر است لزومی ندارد که تمام مراحل مختلف این طرح دنبال شود.

سنن ایرانشهری

پیدایش ایده ی تبدیل جهان به آرمانشهر و حسرت گرایی بازگشت به عصر طلایی زردشت از طریق سه دوره هزاره سوشیانتی، بروز فتنه آخرالزمانی، تجلی فره آرمانشاهی در وجود سومین سوشیانت.

یهودیت باستانی

بازگشت به سرزمین موعود(کنعان)، استخلاص قوم یهود در پی سالیان بی سامانی، ظهور ایده قوم برگزیده، ورود مفهوم ایرانی زروان(خدای زمان ازلی) به موعودیت یهودی، انجام ایده پیامبر شاهی و منجی گرایی.

مسیحیت آغازین

محوریت هزاره گرایی، ورود رگه های گنوسی و نوافلاطونی و عرفان خفی به اندیشه منجی گرایی مسیحی، غلبه تاریخ گرایی منفعل، پذیرش خصلت ضربانی چرخشی برای

---

^۱-Helmer Ringren, Ibid,p469.

زمان^۱.

آگوستین قدیس

ورود عنصر دوگانه انگاری مانوی به تاریخ، ناهزاره گرایی، خدمت با هزاره این جهانی و حواله دادن آن به شهر خدا. چنان که آمد این سیر تاریخی از دیدگاه محققان مرحلی دیگر دارد که بر اساس زمانی که برای قیام های این پژوهش در نظر است نیازی به وارد شدن به ایده ها و تأثیراتشان نیست.

از این منظر، بطور کلی دو منبع اصلی برای بهبودگرایی قابل تأیید است: ۱- سنن ایرانشهری مندرج در دین زردشتی ۲- یهودیت باستانی^۲.

از این رو جریان فوق ابتدا از سنت شرقی زردشتی گری آغاز شد و سپس در سنن یهودی - مسیحی تجسم یافته و از این طریق به اسلام انتقال یافته است طی قرون متمادی حضور و سیطره ایرانیان باستان بویژه در عهد امپراطوری های هخامنشی و اشکانی ایده های ایرانی از جمله موعودگرایی زردشتی در تمام خاورمیانه پراکنده گشته اند.^۳

اسطوره ی ایرانی هزاره که گویا در اثر سلطه اسکندر و جانشینانش شکل گرفته باشد، ناظر به عصر طلایی گم شده ای است که به صورت یک نمونه ی عمومی برای تجدید نظم آغازین درآمده و به عنوان یک آرمانشهر، انگیزه ای برای اعمال سیاسی است. انهدام نظم شیطانی، دروغ، پیش درآمد نظم کیهانی، ارته، است؛ قابلیت جدال و نبرد نهایی میل خیر و شر از طریق ایمان به عدالت الهی امکان پذیر است؛ میان سمبلیسم پادشاهی

---

^۱ - برای مقایسه اندیشه موعودیت در اسلام و موعودیت زردشتی و مسیحی نک: نجات بخشی در ادیان، محمدتقی راشد محصل، پژوهشگاه علوم انسانی، تهران، ۱۳۶۸.

^۲ - Hillel Schwartz, *Ibid.*, p522.

^۳ - عبدالحسین زرین کوب، تاریخ مردم ایران، ج ۱، امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۷، صص ۳۸۸ - ۳۸۹.